

TŘI V JEDNOM

THREE IN ONE

DANA KNOTOVÁ

RECENZE KNIHY

Vágnerová, M., Csémy, L., & Marek, J. (2013).
Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí.
Praha: Karolinum.

Bezdomovectví je společenský fenomén, o který se česká odborná veřejnost v rámci humanitních oborů (mj. sociologie, antropologie, sociální práce, ale i sociální pedagogika) začala zajímat přibližně před 20 lety. Před rokem 1989 se zejména z ideologických důvodů odborný zájem o tento jev neobjevoval. Jednou z prvních českých publikací na toto téma bylo *Bezdomovectví – extrémní vyloučení* (Hradecká & Hradecký, 1996) vydané neziskovou organizací Naděje. Tato původně pražská organizace (v současné době s celorepublikovou působností) od roku 1990 systematicky poskytuje sociální služby lidem, kteří se nacházejí v nepříznivých životních situacích nebo přežívají dlouhodobě na ulici, ale také mladým dospělým bez zázemí, bez bydlení, lidem bezdomovectvím přímo či nepřímě ohroženým.

Zejména v posledních deseti letech, s tím, jak se tento fenomén „stal viditelnějším“, vznikají různé studie a monografie věnované bezdomovectví a životu bezdomovců (např. Prudký & Šmídová, 2010; Marek, Strnad, & Hotovcová, 2012), často jsou inspirované zahraničními přístupy (např. Vašát, 2012). Tématu se věnují také mnohé závěrečné diplomové práce a realizují se výzkumy, v nichž se zkoumají životní podmínky bezdomovců nebo se zjišťují počty bezdomovců (viz např. sčítání bezdomovců v rámci Sčítání lidu, domů a bytů 2011 /Český, 2012/). Zájem o bezdomovectví má rovněž politický rozměr – v členských zemích Evropské unie je pozornost věnovaná této

problematicke zasazena do rámce strategie Evropa 2020 (Evropská komise, 2010) a zejména do Evropské platformy proti chudobě a sociálnímu vyloučení (Evropská komise, 2011).

Na základě sčítání bezdomovců v rámci Sčítání lidu, domů a bytů 2011 bylo na našem území sečteno asi dvanáct tisíc bezdomovců (Český, 2012). Podle kvalifikovaných odhadů však žije na ulici kolem třiceti tisíc bezdomovců a ztrátou domova nebo vlastního bytu je ohroženo kolem sto tisíc lidí. Jedná se zejména o mladé lidi bez rodinného zázemí, lidi topící se v dlužích, neplatiče nájemného, nezaměstnané, ale i seniory s nemožností směny stávajícího, pro ně drahého, bydlení. Problémem stále zůstává nedostatek informací o bezdomovcích, dostupné údaje jsou dílčí nebo pouze přibližné, sice vycházejí z údajů statistiků, Úřadu práce, informací od neziskových a církevních organizací (například Armády spásy), ale komplexní studie v Česku chybí.

Posuzovaná monografie *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí* je připravená trojicí renomovaných autorů, doplňuje aktuální poznatky o bezdomovcích o informace zpracované v kvalitativně pojaté výzkumné studii. Autoři v názvu publikace zasazují téma do kontextu alternativních přístupů k životu, ale jeho zpracování i obsah knihy tento kontext příliš nereflktuje, spíše jej zasazuje do kritických koncepcí sociálního vyloučení a chudoby a představuje jej také jako jednu ze sociálních determinant ohrožujících zdraví. Bezdomovectví je autory v knize chápáno jako syndrom komplexního sociálního selhání, které se projevuje v neschopnosti akceptovat a zvládat běžné společenské normy a požadavky. Autoři se snaží odhalit příčiny tohoto selhání prostřednictvím analýzy životních příběhů mladých lidí bez domova ve věku 19–26 let.

Obsah publikace je rozčleněn do tří samostatných částí, první část tvoří studie Marie Vágnerové, která je zaměřená na reflektování vlastní životní cesty mladými bezdomovci (celkem 189 stran), druhou samostatnou částí je kratší text Ladislava Csémyho, v němž se zabývá duševním zdravím ve zkoumané skupině bezdomovců (24 stran), třetí část monografie napsal Jakub Marek, představuje v ní výsledky vlastního kvalitativního výzkumu zaměřeného na proces reintegrace bezdomovců (celkem 116 stran).

V monografii není přesně uvedeno, o jakou definici a typologii bezdomovectví se autoři opírají, ani to, zda se u všech tří jedná o definici stejnou či rozdílnou. Zdá se, že částečně aplikují typologii ETHOS – Evropskou typologii bezdomovectví a vyloučení z bydlení (FEANTSA, 2011), kdy je bezdomovectví členěno do kategorií podle několika kritérií a hlavním kritériem je to, zda lidé mají jakékoli bydlení či nikoli. Podle této typologie autoři pravděpodobně přejímají dvě vymezení bezdomovectví: lidé *bez střechy* – žijící a spící na ulici nebo osoby využívající k přespávání noclehárny; a lidé *bez bytu* – žijící v ubytovnách pro bezdomovce (azylové domy, pře-

chodné ubytovny, přechodné podporované ubytování), osoby v pobytových zařízeních pro ženy, osoby v ubytovnách pro imigranty, osoby před opuštěním instituce, uživatelé dlouhodobější podpory. Výběr respondentů bychom mohli také zařadit k typologii, která používá označení *bezdomovectví zjevné* pro osoby žijící ve veřejných prostorech nebo venku (na ulicích, na nádražích, ve squatech, přespávají ve sklepích, domech určených k demolici, ve starých automobilech, kontejnerech, výměnících, ve stanech, v kanálech či v lesích) a osoby, které vyhledávají ubytování v noclehárnách a v azylových domech. Žádný z autorů neuvádí bližší informace o postupu při výběru respondentů, ani o práci s nimi, ani o tom, kdo, kde a kdy data sbíral. Byly by to pro čtenáře zajímavé informace, neboť činnost výzkumníka v terénu musela přinášet řadu neobvyklých situací, práce jistě vyžadovala vysokou míru citlivosti a porozumění.

Marie Vágnerová ve své části monografie s názvem *Životní příběhy mladých bezdomovců* sleduje na souboru 90 respondentů (60 mužů a 30 žen) „...jakým způsobem mladí bezdomovci chápou průběh vlastního života“ (s. 15). Data byla získána prostřednictvím narativních rozhovorů, využívána byla také projektivní diagnostická metoda Tematický apercepční test (TAT) a Eysenckův test osobnosti. Tyto postupy umožnily hloubkovou analýzu sociálně relevantních vlastností respondentů, vytvoření základního osobnostního profilu a základního inventáře potřeb. Data jsou zasazena do kontextu dětství a dospívání a průběhu života na ulici, sledovány jsou způsoby vyrovnávání se s životem na ulici. V životní trajektorii respondentů se ukazuje jako podstatná funkčnost a (ne)kvalita rodinného prostředí, osobnost jedince, způsob reagování na podněty a schopnost zvládat zátěž přijatelným způsobem. Významnou komplikací v životě respondentů se stal školní neúspěch a následná ztráta možnosti získat profesní kvalifikaci. Dalšími komplikacemi pak byly tzv. méně závažná trestná činnost (např. krádeže) a závislosti. Respondenti svoji životní situaci vnímají jako sociální vyloučení, které je důsledkem série životních zklamání, deprivací, život na ulici prožívají velmi těžce a nechápou jej jako svobodnou volbu alternativní existence.

Ladislav Csémy na základě analýzy dat z hloubkových polostrukturovaných rozhovorů s 69 respondenty (není jasné, zda se jedná o stejný soubor respondentů jako v textu Vágnerové) ve své části monografie nazvané *Duševní zdraví mladých bezdomovců a jeho poruchy* dokládá, že mladí bezdomovci trpí různými psychickými potížemi, které mohou být příčinou, ale i následkem pobytu na ulici. Upozorňuje na to, že tyto obtíže nejsou často vůbec diagnostikovány, identifikovány, proto ani léčeny. Zjišťuje vysokou kumulaci psychiatrických symptomů, což výrazně omezuje přizpůsobování se běžným společenským nárokům. Mezi zjištěné hlavní poruchy duševního zdraví respondentů patří poruchy nálady, depresivní a úzkostné poruchy, posttraumatická stresová porucha, je doloženo, že respondenti byli vystaveni opa-

kované traumatizaci častěji než běžná populace. Neobvykle (pro kvalitativní studii) autor pracuje s daty také kvantitativně, doplňuje informace o relativní počty respondentů vztahující se k léčbě psychických poruch. 39 % respondentů nebylo v žádném kontaktu s psychiatry, 20 % jednou a jen 14 % bylo léčeno dlouhodobě (hospitalizace). Csémy na základě dat získaných rozhovory vytváří typologii tří psychiatrických symptomů založenou na vývojové životní trajektorii – první symptom označuje jako patologická rodina a ústavní výchova v raném dětství, druhým symptomem jsou dlouhodobé konflikty v rodině včetně jejího rozpadu a třetím symptomem jsou poruchy chování, které velmi často vyplývají z prvních dvou uvedených symptomů. Jako závažný problém a významná překážka resocializace se podle autora ukazuje užívání návykových látek a neléčení rozvinutých závislostí.

Jakub Marek ve své kvalitativní studii *Proces reintegrace mladých bezdomovců do společnosti*, která tvoří třetí část publikace, deklaruje používání postupů zakotvené teorie při zpracování dat z hloubkových rozhovorů s deseti respondenty v různých fázích reintegrace. Právě takto sestavený soubor respondentů poněkud znesnadňuje výzkumnou práci, protože respondenti netvoří homogenní skupinu, žili různou dobu na ulici (čím delší doba bezdomovectví, tím obtížnější reintegrace), někteří jsou již reintegrovaní více než deset let, jiní teprve dva roky. V textu nejsou popsány postupy při sběru a zpracování dat, chybějící metodologie poněkud znesnadňuje čtení a snižuje důvěryhodnost provedeného výzkumu.

Cílem šetření je popsat způsoby vyrovnávání se s bezdomovectvím a hledání impulzů vedoucích k nalezení nového smyslu života. Z textu je patrná velmi dobrá orientace v tématu a praktická zkušenost autora z práce s bezdomovci, ovšem také zřejmě menší zkušenost s empirickým sociálně vědním výzkumem. Své výsledky Jakub Marek představuje popisným způsobem, postupuje po tématech, nepracuje s kategoriemi. Začíná analýzu rozhovorů tématem vyrovnání se s minulostí – traumaty v dětství (mj. sexuální zneužívání, smrt rodičů), selháním původní rodiny a narušenými vztahy v rodině, postupuje k tématu hledání smyslu života, k vytváření životních plánů (mít partnera a děti, práci) a nalezení nové vlastní identity prostřednictvím pozitivních impulzů, kterými jsou vzory – významné osobnosti, celebrity, ale také konkrétní sociální pracovníci, kteří respondentům nabídli pomoc. Součástí studie je dále připomenutí překážek, které mohou narušit proces reintegrace, autor zdůrazňuje jednak délku tohoto procesu a také nutnost silné motivace včetně pomoci a podpory v sociální síti tvořené známými, rodinou a sociálními pracovníky. Tato síť je zdrojem pomoci při zvládnání finančních problémů (časté je zadlužení), nalézání legálního zdroje obživy a stálého zázemí. Text končí nepřekvapivým zjištěním, že pro úspěšnou reintegraci je důležité vnitřní přesvědčení klienta, které je vhodně doplněno působením sociálních služeb.

V závěru této části monografie je připojen seznam existujících sociálních služeb pro bezdomovce, popis jejich konkrétní sociální služby, programů a možností ubytování. Samotný závěr studie Jakuba Marka má podobu doporučení, jejichž realizace může pomoci reintegraci bezdomovců. Doporučení jsou poněkud neuspořádaná, mají povahu návrhů na systémové změny v práci s bezdomovci (zapojit psychology, psychoterapeuty), doporučení konkrétních metod práce (např. osobní přístup sociálních pracovníků, reflexe a sebereflexe) až rad pro sociální pracovníky a samotné bezdomovce („...*musí si uvědomit, že opuštění ulice není jen návrat pod střechu, ale získání vlastní hodnoty a důvěry*“ /s. 321/).

Shrneme-li obsah celé monografie, pak cílem autorů bylo porozumění životním příběhům mladých bezdomovců. Podařilo se jim přesvědčivě ukázat obtížnou životní dráhu mladých lidí bez zázemí a přístřeší. Jak již název recenze naznačuje, všichni tři autoři docházejí ke stejnému závěru, a to že klíčovým problémem a hlavní příčinou bezdomovectví v mladém věku je chybějící či nefunkční rodina s narušenými vztahy, kterou případná náhradní rodina nebo ústavní výchova nedokázala nahradit. K dalším zjištěným příčinám patří osobnostní zvláštnosti a psychické odchylky až poruchy, které jsou zřejmě způsobeny dědičnými dispozicemi a deprivačními vlivy v dětství, jinou autory zdůrazňovanou příčinou je závislostní chování. Respondenti ve výpovědích vnímají svoji životní situaci jako neuspokojivou, přijímají stigma sociálního vyloučení. Chtějí změnu, ale nereflktují komplikovanost problémů souvisejících s možností odchodu ze života na ulici. Zajímavé je, že není zdůrazňována jako naléhavá a zásadní potřeba tzv. ontologického bezpečí – pocitu, že na místě, které obýváte, můžete zůstat, můžete se tam rozvíjet, můžete tam sprádat své plány, mít stálé bydlení pro sebe. Výsledky výzkumných šetření tedy nejsou překvapivé, ukazují však to, že bezdomovectví provází kumulace problémů, jejichž eliminace či minimalizace spočívá jak ve vnějších faktorech (např. dostupnosti a typech sociálních služeb), tak ve vnitřních dispozicích.

Studie tvořící monografii jsou seřazeny volně za sebe, chybí sjednocující úvod a závěr. To je škoda, lze se domnívat, že závěrečné společné shrnutí by vhodně zarámovalo celé výzkumné téma. Kniha je vybavena očekávaným seznamem použité literatury a jmenným i věcným rejstříkem. Kromě toho obsahuje také tři přílohy – malý slovník pojmů užívaných bezdomovci, mapu pražských lokalit, v nichž přespávají bezdomovci, a mapu lokalizace služeb pro bezdomovce v Praze. Škoda, že v přílohách nejsou uvedena schémata rozhovorů, případně ukázána práce s daty. Tím by publikace byla cenná i z metodologického hlediska.

Přes uvedené dílčí výtky lze konstatovat, že tři autoři v jedné publikaci přináší velmi zajímavé údaje o životě mladých bezdomovců. Kniha může být cenným zdrojem empirických dat nejen pro odborníky z různých

humanitních oborů, ale jistě ji využijí také pracovníci v pomáhajících profesích nebo studenti různých oborů zabývajících se prací s lidmi. Kniha může zajímat i širší veřejnost, která se chce dozvědět více o problému bezdomovectví, s jehož projevy se téměř každodenně setkává. Monografie má předpoklady stát se vítaným a oceňovaným doplněním spektra odborných prací zabývajících se společenskými i osobnostními aspekty bezdomovectví.

Literatura

- Český statistický úřad (2012). *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. Dostupné z: <http://www.scitani.cz/>
- Evropská komise (2010). *Evropa 2020: strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění*. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/getmedia/7c31b211-1a5a-46a8-b6bd-151b72dc94ec/EU2020-CJ.pdf>
- Evropská komise (2011). *Evropská platforma pro boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení: evropský rámec pro sociální a územní soudržnost*. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:52010DC0758>
- FEANTSA (2011). *ETHOS – European typology on homelessness and housing exclusion*. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>
- Hradecká, V., & Hradecký, I. (1996). *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.
- Marek, J., Strnad, A., & Hotovcová, L. (2012). *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.
- Prudký, L., & Šmídová, M. (2010). *Kudy ke dnu: Analýza charakteristik klientů Naděje*. Praha: Socioklub.
- Štěchová, M., Luptáková, M., & Kopoldová, B. (2008). *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: IKSP.
- Vašát, P. (2012). Studium bezdomovectví v USA: Inspirace pro výzkum v České republice. *Český lid*, 99(2), 129–149.

Kontakt na autorku

Dana Knotová

Ústav pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

E-mail: knotova@phil.muni.cz

Corresponding author

Dana Knotová

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: knotova@phil.muni.cz